

"צווארי בקבוק" ימיים:

לפגיעותם של מְצָרִיִּים במזרח התיכון

יואל גוז'נסקי, גליה לינדנשטראוס, יונתן שכטר

הקדמה

התמרוגים האיראניים התכופים בסמוך למְצָרִי הורמוז, הגילויים האחרונים על כך שאל־קאעדה שקלה התקפות על מטרות ימיות, והבעיה המתמשכת של הפיראטיות הגבירו את החששות לביטחון השילוח הימי הבינלאומי.¹ הדיונים הרווחים על צווארי בקבוק ימיים (choke points) עוסקים בעיקר במְצָרִי המזרח התיכון, שדרכם מכליות הנפט חייבות לעבור בדרך אל הצרכנים בארצות־הברית, באירופה ובמזרח הרחוק. המונח צווארי בקבוק ימיים מכוון לכל נתיב מים בעל שני מאפיינים מרכזיים – תנועה ימית חיונית ופגיעות לחסימה עקב תאונה, טרור, פעילות פיראטית או מלחמה.² במונח תנועה חיונית הכוונה לנפט ולמקורות אנרגיה אחרים (כמו פחם וגז טבעי נוזלי – LNG), וגם למטענים חיוניים אחרים כמו מצרכי מזון, וכן למעבר חופשי של כוחות צבאיים ימיים. פגיעות היא בדרך כלל תוצאה של המאפיינים הגיאוגרפים – מידת הצרות ושל בלעדיות הגישה או היחסיות שלה אל נתיב המים. לדוגמה, תעלת סואץ אינה הנתיב היחיד בין אירופה לאסיה; ספינות יכולות להקיף את אפריקה, אך אפשרות זו יקרה וגוזלת זמן רב יותר. מעבר לנתונים הגיאוגרפיים, הפגיעות, כפי שנבקש להראות, עולה גם ביחס ישר לחשיבותו הכלכלית והארכיטקטורה המדינית סביב המיצר.

במאמר זה נדון בשלושה צווארי בקבוק ימיים בעלי חשיבות בינלאומית אסטרטגית הנמצאים במזרח התיכון – מְצָרִי הורמוז, שני קצות הים האדום והמְצָרִים התורכיים – וזה לנוכח ההתפתחויות האסטרטגיות המתחוללות באזור. חשיבות המְצָרִים גוברת נוכח העלייה החדה במחירי הנפט (שני שלישים מסחר הנפט העולמי מתבצע דרך הים),³ המתח הגובר בין איראן לבין ארצות־הברית

יואל גוז'נסקי הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר גליה לינדנשטראוס היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר יונתן שכטר הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

וישראל, הגידול בפעילות הפיראטים הסומאליים סמוך לקרן אפריקה,⁴ אי-היציבות בעקבות גל ההפגנות ששטף את צפון אפריקה והמזרח התיכון מראשית שנת 2011, והמודעות הגוברת לאפשרות של אסונות סביבתיים בנתיבי מים צרים.

מצרי הורמוז

מצרי הורמוז מקשרים את המפרץ הפרסי עם מפרץ עומאן והים הערבי. המצרים מצויים בין איראן בצפון לעומאן ולאיחוד האמירויות בדרום, ונמנים עם המצרים החשובים ביותר בעולם בעיקר מפני שהם המעבר הימי היחיד לים הפתוח מאזורים נרחבים של המפרץ הערבי/הפרסי, הכולל שני שלישים מעתודות הנפט העולמיות. קרוב לשליש מכל סחר הנפט בדרך הים עובר

במצרים האלה, וכן כ־20 אחוז מכל הגז הטבעי הנוזלי.⁵

במקום הצר ביותר רוחב מצרי הורמוז הוא כ־33 ק"מ, אם כי נתיב השיט הבינלאומי רוחבו עשרה ק"מ בלבד. נתיב השיט בכניסה למפרץ מצוי במים הטריטוריאליים של עומאן, אך מעט בהמשך משם, המכליות מתקרבות לאיים שבשליטת איראן (איראן שולטת על שבעה משמונה איים מרכזיים בסמוך למצרים) ולבסיסה הימית המרכזיים. מאפיינים אלו מאפשרים פוטנציאלית לאיראן לחסום את התנועה החופשית במפרץ בקלות יחסית והדבר מהווה שיקול מהותי בכל תרחיש של עימות עתידי עם איראן.

בשל חשיבותם העולמית, היקף התנועה המסחרית והצבאית והתנאים הגיאוגרפיים, היו מצרי הורמוז בשנים האחרונות גם זירה לתאונות ולהתקפות טרור. לדוגמה, ביולי 2010, ארגון המסונף לאל-קאעדה, "בריגדות עבדאללה עזאם", קיבל על עצמו אחריות לפיצוץ בחלקה האחורי של מכלית נפט יפנית (*M.Star*), שאירע בשעה שזו עברה במצרים.

איומיה של איראן – המהווים מרכיב חיוני בניסיונה להרתיע את הקהילה הבינלאומית – התגברו בתדירותם ובעוצמתם בשנים האחרונות. בכירים איראנים הזהירו מפורשות, שאיראן יכולה לחסום את המצרים, ובכוונתה לעשות זאת בתגובה על "כל מעשה של תוקפנות או התגרות".⁶ הכרזות אלו נועדו להרתיע את הקהילה הבינלאומית מהגברת הלחץ על איראן, ולאיים במחיר שישלם המערב במקרה של עימות צבאי כלשהו, ובייחוד אם יותקפו מתקניה הגרעיניים. המפקד לשעבר של הכוח הימי של משמרות המהפכה, אדמירל מורטזה סאפארי, התריע כי "ספינות מלחמה אמריקניות הן טרף קל לחיל הים של איראן".⁷ איראן גם איימה כי תגיב לכל פיקוח על ספינותיה על ידי כוחות זרים (צעד הנכלל בהחלטת מועצת

הביטחון מ־2010 ביחס לסנקציות על איראן). איראן סיימה את תרגיל "הנביא הגדול 6" ביולי 2011 בירי של כמה טילי חוֹף־ים נגד מטרות ימיות נעות בקרבת המְצָרִים במטרה להוכיח כי לא תהסס לפגוע בתעבורה הימית במְצָרִים אם תחוש מאוימת. אם הירי בא להוכיח יכולת, אזי מדבריו של מפקד משמרות המהפכה, ג'אפרי, בתרגיל, עולה גם כוונה איראנית ברורה לנסות ולחסום את המְצָרִים כבר בתחילת כל מערכה אפשרית מולה.⁸

סגירת המְצָרִים בידי איראן לתקופה ארוכה אינה עולה בקנה אחד עם האינטרסים שלה, שכן הדבר יפגע בייבוא נפט מזוקק לאיראן, ובייצוא נפט גולמי ממנה, שהוא כ־80 אחוז מהכנסתה. צעד כזה גם יוביל קרוב לוודאי לעימות עם הצי האמריקאי, שלו יתרון מבצעי ברור על פני הצי האיראני הסדיר ועל פני הצי הימי של משמרות המהפכה. בשונה מסעודיה, עיראק ואיחוד האמירויות, רובו המכריע של ייצוא הנפט של איראן נעשה דרך המְצָרִים.⁹ לפיכך אין זה מפתיע שאיראן מעולם לא ניסתה לחסום את המְצָרִים, ודאי שלא בצורה מלאה, אפילו בשיאה של "מלחמת המכליות" בשלביה האחרונים (1987–1988) של מלחמת איראן־עיראק.

נוכח העליונות הצבאית האמריקנית במפרץ, איראן הפכה את הצי הימי שלה במפרץ לכוח גרילה לכל דבר. היא שמה דגש על רכישה של מספר רב של כלי שיט קטנים ומהירים (מהם המיועדים לשימוש בלתי מאויש), והתאמה מחדש של כלי שיט אזרחיים למשימות צבאיות בנוסף למיקוש ושימוש בטיילי חוֹף־ים/ים־ים. בשנים האחרונות הופיעו דיווחים על כלי שיט ימיים של משמרות המהפכה המתגרים בכלי שיט אמריקאים במפרץ. אירועים אלו היו הפגנות יתר משגרמו נזק ממשי (הספינות האמריקניות לא הותקפו בפועל), ונועדו לשגר מסר ("דיפלומטיה ימית") לארצות־הברית, דהיינו שאיראן רואה במְצָרִים את "החצר האחורית" שלה והיא יכולה לגבות מחיר כבד אם וכאשר תותקף. ככלל, נראה כי שני הצדדים מבקשים להמעיט מחומרת התקריות האלה, והיו אפילו ידיעות על כוונות לבסס "קו חם" בין הציים. עם זאת, ביולי 2011 הביעו האמריקאים דאגה מהגברת הפעילות הימית האיראנית במפרץ שכבר הביאה לדבריהם לעליה בתקריות שכמעט הסתיימו בהתנגשות בין הציים.¹⁰

על פי חלק מההערכות, הצי החמישי האמריקאי יוכל לפתוח את המצרים למעבר ספינות בתוך "ימים ספורים עד שבועיים",¹¹ גם במצב שאיראן תהיה מוכנה להקריב את כל משאביה, לספוג תגובת גמול קשה ואולי אף לאבד חלק גדול ממתקני הנפט שלה ומהכנסותיה מייצוא. מי שהיה ראש המודיעין הלאומי של ארצות־הברית, אדמירל (בדימוס) דניס בלייר, סבור שאיראן עלולה לסגור את המצרים, אך לפרק זמן קצר בלבד, משום שארצות־הברית תוכל "לנטרל את הכוחות ההתקפיים של איראן באמצעות שילוב של פעולות בים והתקפות על

מתקני פיקוד ושליטה, אתרי טילים, נמלים ושדות תעופה לאורך הצד האיראני של המצרים".¹²

קרוב לוודאי שהערכות כגון אלה מבוססות על חולשתו הבסיסית של חיל האוויר של איראן, על האפשרות שצבא ארצות-הברית יוכל לשתק עמדות של איראן סמוך למצרים (היכן שמוצבים טילי חוף-ים), ועל יכולתה המשופרת של ארצות-הברית לפתוח במהירות יחסית נתיב דרך שדות מוקשים איראניים. בנוסף, בשונה מכלי שיט אחרים כמו אוניות משא, קשה להטביע מכליות משום גודלן, המבנה הייחודי שלהן (דפנות כפולות ומדורים נפרדים לאחסון הנפט) ותכונותיו של הנפט הגולמי (יכולת ציפה גבוהה וקושי להבעירו).

מקורות צבאיים אמריקניים בכירים הביעו דאגה רבה יותר מפני היכולות האיראניות, אך גם הם לא ייחסו לאיראן יכולת לחסום הרמטית את המצרים: "איראן מפתחת את יכולתה הצבאית הקונבנציונלית בעזרת טילים התקפיים ואמצעים ימיים 'מוגבלים' המסוגלים להפריע לתנועה הימית במפרץ", ויש "לה יכולת להגביל באופן זמני את הגישה למצרי הורמוז בעזרת כוחותיה הימיים ולאיים על הכוחות האמריקניים בטיילים".¹³ בשנת 2008 הודיעה איראן שהיא מקימה בסיסים חדשים, המאפשרים לה לאיים בצורה משמעותית יותר על המעבר במצרים. בנוסף, בשלהי שנת 2010 הכניסה איראן לשירות כלי שיט חדשים, כמו צוללות "ננס" טילי חוף ים משופרים וכלי נשק משופרים נוספים המבוססים על "טקטיקה א-סימטרית".¹⁴ על-פי עדותו של תת-אדמירל לואל ג'קובי, ראש סוכנות המודיעין של הפנטגון דאז, מיקוש ימי בידי איראן עלול לעצור את זרימת הנפט במצרי הורמוז.¹⁵

במגבלות אי הוודאות ניתן לומר כי היכולות הצבאיות העדיפות של ארצות הברית מסוגלות להביא לפתיחת המצרים במחיר "נסבל". אך גם תרחיש "אופטימי"

שכולל חסימה חלקית של המצרים, המלווה בפעולה בינלאומית אפקטיבית ומהירה לפתוח אותם, עלול לגבות מהקהילה הבינלאומית מחיר כבד בשל ההשפעות על שוק האנרגיה העולמי. ההשפעות של מערכה מוגבלת על שוק האנרגיה העולמי עלולות להימשך זמן רב, מעבר לאירוע עצמו, בשל החשש מפני שיבושים באספקה. אירוע שיימשך זמן רב עשוי להצריך שימוש במאגרים אסטרטגיים (מחצית מהמאגרים נמצאים בידי ארצות הברית והיא הורתה על פתיחה חלקית שלהם ביולי 2011), ניצול עודפי יכולת ההפקה של נפט (סעודיה, בה

בשל חולשתה הצבאית, אין ביכולתה של איראן לחסום לחלוטין את המצרים לפרק זמן ארוך, ולפיכך בכל מקרה של עימות היא תתמקד בשיבוש חלקי של חופש התנועה במפרץ

מצויה מרבית יכולת ההפקה העודפת, הודיעה ביולי 2011 כי ביכולה לספק עוד 4 מליון חביות ביום, כמות הדומה ליכולת ההפקה האיראנית כולה), ושימוש

בצינורות נפט חלופיים, כמו קו צינור הנפט הסעודי "מזרח-מערב" המוביל מהמפרץ לים האדום והקו החדש העוקף את המְצָרִים בתוך שטח איחוד האמירויות, המסוגלים יחדיו להעביר כ־6 מליון חביות נפט ליום.¹⁶

בשל חולשתה הצבאית הבסיסית, אין ביכולתה של איראן לחסום לחלוטין את המצרים לפרק זמן ארוך, ולפיכך בכל מקרה של עימות היא תתמקד בשיבוש חלקי של חופש התנועה במפרץ, בניסיון להימנע ממערכה כוללת שתגבה ממנה מחיר יקר מבחינה צבאית, מדינית וכלכלית.¹⁷ בינתיים היא תמשיך לאיים בסגירת המצרים, צעד שמשרת אותה היטב, גם אם הוא נראה מנוגד לאינטרסים הבסיסיים שלה עצמה, בהיותה מודעת לרגישות בעולם לזעזועים בשוק האנרגיה.

עם זאת, כל עימות עלול להתפתח או להיות חלק ממערכה כוללת רחבה יותר, שבה שני הצדדים עלולים לאבד את היכולת לתחום את היקפה בזמן ובמקום. לדוגמה, פגיעה בחופש השיט במְצָרִים עלולה לשמש הקדמה להתקפה איראנית, גם ב"חתימה נמוכה" או באמצעות שימוש בטילי קרקע-קרקע, נגד החוף המערבי של המפרץ, בו קיימת תשתית חיונית ובכלל זה נמלים, מסופי נפט דוגמת ראס-טנורה, בתי זיקוק כמו אבקי, ומתקני התפלה. תרחיש "כולל" שכזה עלול להרתיע כל מי ששוקל להגיב בתקיפות על איומיה של איראן.

מצרים בים האדום

הים האדום, הנתיב הימי המהיר ביותר בין אסיה לאירופה, תחום בשני מְצָרִים, האחד טבעי והאחר מעשה ידי אדם. מצר באב אל-מנדב בדרום מצוי בין אריתריאה לג'יבוטי ממערב, לבין תימן ממזרח, ורוחבו כ־29 ק"מ.¹⁸ תעלת סואץ מצפון מחברת את הים האדום והים התיכון, אורכה כ־193 ק"מ, רוחבה כ־205–225 מ' ועומקה 24 מ'.¹⁹ אמנת קונסטנטינופול (1888), המסדירה את

השיט בתעלת סואץ, מבטיחה ניטרליות ומעבר חופשי בעתות שלום ומלחמה.²⁰ עם זאת, תעלת סואץ הייתה בעבר מוקד וקורבן גם יחד של סכסוכים בינלאומיים. לדוגמה, התעלה נסגרה בעקבות משבר סואץ מאוקטובר 1956 ועד אפריל 1957, ושבה ונסגרה לאחר מלחמת ששת הימים, מיוני 1967 עד שנת 1975. קשה להעלות על הדעת סגר כזה בימינו, הצפוי לעלות מיליארדי דולרים בהכנסה אבודה למצרים, ושילוח ימי איטי ויקר יותר לכל יתר המשתמשים.

יש לציין בהקשר זה שכמעט שלושה רבעים מכלל הנפט הגולמי הנע מדרום לצפון (וכ־80 אחוז בקירוב של ייצוא הנפט הגולמי מהמפרץ הפרסי/הערבי לאירופה) בשנת 2010 עבר בצינור הנפט בין סואץ לים התיכון (SUMED), שאורכו

320 ק"מ.²¹ בצד השני של חצי האי סיני, מפרץ עקבה משמש בית לנמל הים היחיד של ירדן. אילת עודנה חשובה אסטרטגית לישראל, אף-על-פי שרק אחוז קטן מסך כל הייבוא והייצוא שלה עובר דרך נמל אילת.

הים האדום הופך לזירה איראנית-ישראלית חשובה. יש דיווחים שאיראן מעבירה אמצעי לחימה דרך סודן, ואף מייצרת את חלקם שם, לחימוש קבוצות טרור באפריקה ובמזרח התיכון.²² בשנים האחרונות השקיעה איראן מאמצים ניכרים בפיתוח קשרים עם כמה מדינות במזרח אפריקה ובהן קניה, אריתריאה, סומליה, ג'יבוטי, טנזניה ואיי קומורו. מהלך זה מזכיר יוזמות שנקט גמאל עבד אל-נאצר בשנות השישים, שנועדו להעניק למצרים יכולת לחסום מעבר ספינות ישראליות לכל אורכו של הים האדום.²³ כחלק מהפגנת כוח באזור שיגרה איראן בגלוי בשנת 2011 ספינות לים התיכון דרך תעלת סואץ ולראשונה שיגרה צוללות לים האדום. על-פי מקורות זרים, ישראל שיגרה את חיל האוויר שלה לתקוף שיירות נשק איראניות שהיו בדרכן מסודאן לרצועת עזה שבשליטת חמאס.²⁴

אף-על-פי שהאינטרסים של מדינות ביחס לים האדום שונים ממדינה למדינה ולעתים סותרים, נראה שכל המדינות מייחסות חשיבות למעבר חופשי של אוניות, ללא מגבלות. בשנים האחרונות האיום האזורי הגדול ביותר על אינטרס משותף זה היה הפיראטיות הסומלית.²⁵ רבות נאמר ונעשה בניסיון להתמודד עם בעיה מתמשכת זאת. הושקעו מאמצים ומשאבים בינלאומיים ובכלל זה פריסת כוחות ימיים אירופיים ואמריקניים, כוחות של נאט"ו, כוחות ימיים של סין, של הודו ושל איראן, תנועה מתואמת של ספינות מסחר, אמצעי מעקב ותקשורת ייעודיים, ואימוץ נרחב של שיטות פעולה למלחמה בפיראטיות. כל אלה הרחיקו את ההתקפות מבאב אל-מנדב מזרחה לאורך חוף תימן של האוקיאנוס ההודי (לכיוון מצרי הורמוז) ולדרום קרן אפריקה.²⁶

האמצעים הטקטיים הפחיתו אפוא (כלומר דחקו) את מספר התקפות הפיראטים בים האדום בשנים האחרונות. עם זאת, הבעיה האסטרטגית, שהפיראטיות היא סימפטום שלה, היא מדינות כושלות, וזו עלולה להחמיר בשני קצוות הים האדום ובאמצעו. הבעיות המתמשכות של סומליה עשויות להתברר רק כקצה הקרחון.

תימן סובלת זה זמן מאלימות כיתתית ושבטית. כמו שהתנאים הפוליטיים והכלכליים בסומליה הוכחו כקרקע פורייה לפיראטיות ולקבוצת הטרור האסלאמית אל-שבאב, בשנתיים האחרונות נהייתה תימן לבסיס של אל-קאעדה בחצי האי ערב (AQAP). מדיווחים עדכניים עולה, שקבוצה זו תפסה אחיזה לאורך חופי תימן.²⁷ חוסר היציבות בתימן התקיים זמן רב לפני שהפגנות בהיקף גדול החלו לשטוף את העולם הערבי בראשית שנת 2011. מדינה זו השרויה במצב של תוהו ובוהו מתאימה לשמש בסיס נוח לפיראטים סומלים וכן בסיס להרחבת

הסחר הלא חוקי בכלי נשק המשגשג כבר כעת. אמנם אי־היציבות בתימן ובסודן ואפילו התמוטטותן של מדינות אלה לא יוביל בהכרח להתגברות הפיראטיות בים האדום, אבל האפשרות קיימת. אפשרות זו יחד עם החשיבות העולמית של מעבר חופשי של ספינות באזור, מובילים להבנה שהיציבות, הביטחון והשגשוג של מדינות אלה הם גם אינטרס משותף רחב.

הבנה זו אינה חדשה, והאימפריה הבריטית בעבר, שהתחבורה אל הודו וממנה דרך תעלת סואץ הייתה חיונית בעבורה, שמרה על נוכחות במצרים, בסודן ובעדן (כיום תימן).

החששות בנוגע למצרים שונים. ניהול יעיל ופעולה סדירה של תעלת סואץ ושל קו צינור הנפט SUMED נותרו אינטרס מובהק של מצרים. ועם זאת המדינה חווה בימים אלה טלטלה פוליטית מהגדולות ביותר שידעה זה יותר מחצי מאה. ואולם העוני במצרים ובעיות של משילות בה מחוירים לעומת אלו של תימן, סודן וסומליה, ונראה שהמדינה אינה צפויה לשמש מקור לפיראטיות בים האדום. אף־על־פי שבראשית שנת 2011 הועלו חששות בדבר האטה במעבר ספינות בתעלת סואץ,²⁸ גדלו הכנסותיה של מצרים מתעלת סואץ באפריל 2011 ביותר מ־15 אחוז לעומת השנה הקודמת, וזאת בלי שינוי בדמי המעבר.²⁹

בד בבד ממשלת מצרים מתמודדת עם אוכלוסייה בדואית שאינה מרוצה ממצבה בחצי האי סיני, שמתוכה תקפו טרוריסטים, ובהם מחבלים מתאבדים, מטרות של מצרים (בעיקר אתרי תיירות כמו מלון הילטון בטאבה). בשנת 2009 עצרו הרשויות במצרים 26 איש שתכננו לתקוף ספינות וקווי צינורות נפט בתעלת סואץ.³⁰ ובעת האחרונה שותק פעמים אחדות עקב חבלות קו צינור הגז בסיני המעביר גז טבעי ממצרים לישראל ולירדן. קו צינור הגז מספק לישראל יותר מ־40 אחוז מאספקת הגז הטבעי שלה, גז המיועד בעיקר לייצור חשמל.³¹ בחודש מאי טען בכיר בשירותי הביטחון של מצרים, כי למעלה מ־400 בדואים, פלסטינים וערבים זרים החברים באל־קאעדה נמצאים בחצי האי סיני, וראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו ציין, שמצרים "מתקשה לאכוף את הריבונות שלה בסיני".³² אף שמצרים משקיעה משאבים ניכרים לאבטחת התעלה, יש אפשרות שזו או צינור הנפט SUMED יישמשו בעתיד מטרות להתקפות, העלולות לפגוע בתעבורה העולמית.

הים האדום אינו נחשב אולי לצוואר בקבוק מרכזי כמו מצרי הורמוז הסמוכים הן למקורות נפט והן לאיראן הערוכה לעימות. וכן אמצעים נגד פיראטיות שנקטו באזור הים האדום היו יעילים דיים כדי לגרום לפיראטים הסומלים להתרחק מהים האדום

למימיו הפתוחים יותר של האוקיאנוס ההודי. ועם זאת עדיין קיימת אפשרות גיאוגרפית ופוליטית שהים האדום ייהפך לנתיב מים בעייתי כפי שהיו מצרי הורמוז במלחמת איראן-עיראק בשנות השמונים של המאה ה־20. יחד עם כך, בשל האינטרס הבינלאומי המשותף בגורל המדינות הגובלות בים האדום, סביר מאוד שיימשך שיתוף הפעולה הבינלאומי בים האדום.

המצרים התורכיים

המצרים התורכיים כוללים את הבוספורוס, ים השיש (ים מרמרה) והדרדנלים, המקשרים את הים השחור עם הים האגאי והים התיכון, ובעיקר משמשים נתיב אספקת נפט מאזור הים הכספי לאירופה. בשנת 2009 יוצאו דרך המצרים התורכיים כ־2.5 מיליון חביות נפט ביום.³³ תורכיה שולטת במצרים הללו בתוקף אמנת מונטרו שנחתמה בשנת 1936, מן האמנות הבינלאומיות

הוותיקות ביותר שעדיין בתוקף. לעתים הקפידה תורכיה לקיים את האמנה כלשונה. לדוגמה, תורכיה חסמה מעבר של ספינות אמריקניות בדרכן לגאורגיה במהלך מלחמת 2008 מכיוון שהן חרגו מהגבלות על משקל המטען שהותרו על פי האמנה.³⁴ עם זאת, בפעמים אחרות טענה תורכיה כי יש לעדכן את אמנת מונטרו, והוסיפה סעיפים משלה בנוגע לשיט במצרים.

הבוספורוס והדרדנלים קשורים למאבק על השליטה בים השחור והיו בעבר סיבה למתח בין תורכיה לבין המעצמות הגדולות, ובייחוד ברית המועצות. בשנים האחרונות, עם שיפור היחסים בין תורכיה לבין רוסיה, המיוחסים במידה רבה לתלותה הגוברת של תורכיה בגז טבעי מרוסיה, שכך מעט המתח, ושתי המדינות משתפות פעולה יותר מבעבר. שיתוף פעולה זה ניכר, למשל, בתקופת הסכסוך בגאורגיה, בסירובה הנזכר של תורכיה לאפשר מעבר לספינות אמריקניות שנשאו מטען חורג. הסכסוך בגאורגיה הציב את תורכיה בדילמה קשה מכיוון שהיא לא הייתה מעוניינת בסכסוך ישיר עם רוסיה. בד בבד הייתה תורכיה באופן מסורתי בעלת ברית של המערב (והיא עודנה חברה בברית נאט"ו). מנקודת מבטה של תורכיה, הסירוב לאפשר את מעבר הספינות האמריקניות הגדולות, ובתוך כך מתן רשות מעבר לספינות קטנות יותר, היה מעשה של איזון דיפלומטי, שגם תאם את תנאי אמנת מונטרו.³⁵

בעקבות הסכסוך בגאורגיה נאט"ו מנסה להגביר את נוכחותה בים השחור. התפרקות ברית המועצות והגוש המזרחי הגדילה את מספר המדינות העצמאיות השוכנות לחופי הים השחור, מה שגרם שינויים בסביבה האסטרטגית. למשל,

ארצות-הברית החליטה לממן הקמת בסיסים ברומניה ובבולגריה. בסיסים אלה אינם מיועדים לשמש פורמלית בסיסים אמריקניים, אבל הם ישמשו לאימון חיילים אמריקנים וקיימת אפשרות שיהיו בסיס יציאה לפעולה של צבא ארצות-הברית בעתיד. לאחר שנים רבות של שליטת תורכיה ורוסיה בים השחור, דומה שכל הצדדים ייאלצו להשלים עם נוכחות אמריקנית גדולה יותר באזור. הדבר כבר גורם למתחים. רוסיה התלוננה ביוני 2011 על נוכחות ספינה אמריקנית עם יכולת אנטי-טיילית בים השחור כחלק מתרגיל ימי משותף בין אוקראינה וארה"ב והצהירה שהיא "לא תיתן להופעת אלמנטים של תשתית אסטרטגית אמריקנית קרוב לגבולם לעבור ללא התייחסות"³⁶.

אף שאין מדובר בסוגיה ביטחונית מסורתית, העלתה טורקיה פעם אחר פעם חששות מפני האיומים הסביבתיים הנובעים מכך שהמְצָרִים התורכיים הם לא רק מהעמוסים ביותר (במקום הרביעי בעולם), אלא גם קשים מאוד לניווט. הבוספורוס הוא המצר הטבעי הצר ביותר המשמש לשילוח ימי בינלאומי, ובנקודה הצרה ביותר, רוחב המְצָרִים הוא 800 מ'.³⁷ ראש ממשלת טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן התבטא בגלוי בעניין הזה, וציין: "ישנה תנועה עמוסה של מכליות (הנושאות נפט) במְצָרִים התורכיים. הכול צריכים להבין שאיננו יכולים לחיות עם איום שכזה".³⁸ ארדואן מודע היטב לסכנות הנוגעות לתנועה העמוסה במְצָרִים מאחר שהיה בעבר ראש עיריית איסטנבול, אחת הערים הגדולות ביותר בעולם, ובה למעלה מ-13 מיליון תושבים, והיא עלולה להינזק במקרה של אסון ימי במְצָרִים.

באפריל 2011 הודיע ארדואן על כוונתו לבנות מצר בוספורוס "שני", "תעלת איסטנבול", עד שנת 2023. התוכנית היא לבנות תעלה דרך החלקים המערביים של איסטנבול, שתצמצם, אם לא תבטל כליל, את התנועה המסחרית בבוספורוס, ואוניות מכל הגדלים יוכלו לעבור דרכה.³⁹ רבים חלקו שבחים לרעיון תעלת איסטנבול באומרם כי לא זו בלבד שהיא תפחית את האיום של תאונת מכלית, אלא גם תצמצם את העלויות שנגרמות לספינות הממתינות לעבור במצר הבוספורוס העמוס. עם זאת גם נמתחה ביקורת. יש הטוענים כי הסיכונים לתעלה מעשה ידי אדם, שווים לאלה של תעלה טבעית, וכן כי "מעברים כגון אלה הם מטרות גלויות להתקפות טרור".⁴⁰ ביקורת אחרת היא, שתוכנית זו פוגעת בדגש ששמה תורכיה עצמה בשנים האחרונות על היתרונות שבהנחת צינורות להעברת אנרגיה בשטחה. מאחר שארדואן שם את כל כובד משקלו הפוליטי על תוכנית תעלת איסטנבול, והציגה כחלק מתוכניותיו במסע הבחירות המוצלח שלו לשנת 2011, יש סיכוי גבוה שהתוכנית אכן תמומש.

סיכום

מְצָרִיִּים הם מקומות רגישים שנפגשים בהם גיאוגרפיה, מסחר ופוליטיקה. צווארי הבקבוק הימיים שנידונו במאמר זה ראויים לתשומת לב מיוחדת משום חשיבותם הגוברת לשוק האנרגיה העולמי בשעה שחוסר יציבות מדינית-שלטונית שוררת בכמה מהמדינות המקיפות אותם.

חשיבות המְצָרִים במזרח התיכון הייתה ברורה גם לפני התלות הגדולה בנפט, שהתפתחה במאה ה-20. בשנים האחרונות הלכה והתחדדה הבנה זו, וכפועל יוצא השקיעו המדינות מאמצים רבים לבסס ביטחון ושליטה במעברים אסטרטגיים אלה. בתוך כך גם פותחו חלופות קרקעיות כמו צינורות נפט וגז, תעלות מלאכותיות ומסילות ברזל.

מיזמים אלה אכן מסייעים לפיזור סיכונים, אבל עלות בנייתם ותחזוקתם יקרה ומחייבת שיתוף פעולה בינלאומי ניכר. מאחר שהגישה אליהם עשויה להיות פשוטה יחסית (דרך הקרקע ולא דרך הים) והם תלויים מאוד בטכנולוגיה (למשל, תחנות שאיבה), חלופות אלה הן גם כן פגיעות ועלולות להוות צווארי בקבוק בעצמן אף יותר מנתיבי הים שאותם הם אמורים להחליף, או לשמש תוספת עליהם. לפיכך המדינות המעוניינות ייאלצו להמשיך ולהשקיע רבות באבטחת הנתיבים הללו.

הערות

- 1 Ken Dilanian, "Al Qaeda Wanted to Attack Tankers, Bin Laden Files Show," *Los Angeles Times*, May 21, 2011, <http://www.latimes.com/la-na-obama-cia-20110521,0,2369132.story>
- 2 Gal Luft and Anne Korin, "Terrorism goes to Sea," *Foreign Affairs* 83, no. 6 (2004): p. 66; Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security," *Foreign Affairs* 85, no. 2 (2006): p. 78; Frank Verrastro and Sarah Ladislav, "Providing Energy Security in an Interdependent World," *Washington Quarterly* 30, no. 4 (2007): p. 95. Blockage of a choke point can be an action during war or a *casus belli* in and of itself.
- 3 The Robert Strauss Center for International Security and Law, The University of Texas in Austin, http://hormuz.robertstrausscenter.org/other_chokepoints
- 4 Treves Tullio, "Piracy, Law of the Sea, and the Use of Force: Developments off the Shore of Somalia," *European Journal of International Law* 20, no. 2 (2009): pp. 399-401; J. Ndumbe Anyu and Samuel Moki, "Africa: The Piracy Hot Spot and its Implications to Global Security," *Mediterranean Quarterly* 20, no. 3 (2009): pp. 102-111.
- 5 U.S. Energy Information Administration, "Country Analysis Briefs: World Oil Transit Chokepoints," http://www.eia.doe.gov/EMEUCabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/pdf.pdf
- 6 "Senior MP: Iran capable of blocking the Strait of Hormuz," *Fars News*, April 26, 2010, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=8902061586>

- ראו גם: "Sayyari: Iran Powerful Enough to Close the Hormuz Strait," *Tehran Times*, November 30, 2008, http://www.tehrantimes.com/Index_view.asp?code=183642
- "IRGC official: Persian Gulf Security is for All or None," IRNA, August 1, 2010. <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2010/iran-100801-irna01.htm>
- 7 "Commander Describes US warships as Easy Targets for Iranian Navy," *Fars News*, July 25, 2010, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=8905031495>
- 8 "Iran Tests Hitting Mobile Naval Targets with Hi-Tech Missile," *Fars News*, July 6, 2011, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=9004151166>
- 9 Gawdat Bahgat, "Persian Gulf Security at the Turn of the Century: Opportunities and Challenges," *Defense Analysis*, 15, no. 1 (1999): p. 82.
- 10 Jay Solomon, "Iran Funnels New Weapons to Iraq and Afghanistan," *Wall Street Journal*, July 2, 2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052702303763404576420080640167182.html>
- 11 Anthony Cordesman, *Iran, Oil and the Strait of Hormuz* (Center for Strategic and International Studies, Washington DC, March 2007), p. 6, http://csis.org/files/media/csis/pubs/070326_iranoil_hormuz.pdf
- 12 Dennis Blair and Kenneth Lieberthal, "Smooth Sailing: World Shipping Lanes Are Safe," *Foreign Affairs*, 86, no. 3 (2007).
איראן לחסום את מצרי הורמוז, הזהיר מפקד הצי החמישי בשנת 1998: "לא נאפשר לאיראן לסגור את המצרים".
"US Navy Commander Warns Iran: Don't Try." "Closing Gulf Oil Passageway," *Fox News*, 2 July 2008, <http://www.foxnews.com/story/0,2933,374905,00.html>.
- 13 Viola Gienger, "Iran Could Get Bomb Uranium, Block Oil, Pentagon Says", *Bloomberg*, April 14, 2010, <http://www.businessweek.com/news/2010-04-14/iran-could-block-oil-transit-strait-of-hormuz-pentagon-says.html>
- 14 "Commander Stresses IRGC Capability in Subsurface Asymmetric Warfare," *Fars News*, April 24, 2010, <http://english.farsnews.net/newstext.php?nn=9002040599>
- 15 David Crist, *Gulf of Conflict: A History of U.S.-Iranian Confrontation at Sea* (The Washington Institute for Near East Policy, June 2009), <http://www.washingtoninstitute.org/pubPDFs/PolicyFocus95.pdf>
- 16 Dan Strumpf, "Oil Futures: Oil Plunges as IEA Plans to Tap Strategic Reserves," *Wall Street Journal*, June 23, 2011, <http://online.wsj.com/article/BT-CO-20110623-710876.html>
- ההחלטה של סעודיה להגביר את הייצור מסתמנת כחלק ממאמצי הממלכה להכיל את איראן. בעשותה כך מגבילה סעודיה את המידה שבה איראן, הנמצאת תחת סנקציות כבדות, תוכל ליהנות ממחירי נפט גבוהים וגם היא מסמנת בכך כי היא יכולה לתרום לייצוב השוק במקרה שאיראן תנסה להקשות על התנועה במצרים. ראו: Jay Solomon, "Saudi Suggests 'Squeezing' Iran over Nuclear Ambitions," *Wall Street Journal*, June 22, 2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052702304887904576400083811644642.html>.
- 17 יואל גוז'נסקי, "מיצרי הורמוז: חשיבות אסטרטגית בתקופה נפיצה", **מבט על**, גיליון 204, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 3 בספטמבר 2010.

- 18 U.S. Energy Information Administration, "Bab el-Mandab," *World Oil Transit Chokepoints*, http://www.eia.doe.gov/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Bab_el-Mandab.html.
- 19 Suez Canal Authority, "Canal Characteristics," <http://www.suezcanal.gov.eg/sc.aspx?show=12>
מצרי טיראן בכניסה למפרץ עקבה/אילת גם הם מצרים חשובים, שסגירתם בידי נאצר תרמה לפרוץ המלחמה בין מצרים לבין ישראל בשנים 1956 ו-1967. הסכם השלום שנחתם בין מצרים לבין ישראל בשנת 1979, שלאחריו הוצבו כוחות ומשקיפים רב-לאומיים בסיני, הסיר איומים מיידים על התנועה במצרים הללו.
- 20 נוסח אמנת קונסטנטינופול מובא באתר האינטרנט של רשות תעלת סואץ, <http://www.suezcanal.gov.eg/Files/Constantiople%20Convention.pdf>
- 21 Arab Petroleum Pipelines Company, *SUMED* (Alexandria: n.d.), p. 53, <http://www.sumed.org/docs/Web/index.html> U.S. Energy Information Administration, "Bab el-Mandab," *World Oil Transit Chokepoints*, http://www.eia.doe.gov/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Bab_el-Mandab.html.
- 22 Jonathan Schanzer, "The Islamic Republic of Sudan?" *Foreign Policy*, June 10, 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/10/the_islamic_republic_of_sudan.
- 23 Intelligence and Terrorism Information Center, *Iran's Activity in East Africa, the Gateway to the Middle East and the African Continent*, July 29, 2009, http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/English/eng_n/pdf/iran_e011.pdf
ראו גם: Aaron S. Klieman, "Bab al-Mandab: The Red Sea in Transition," *Orbis* 11, no. 3 (1967): pp. 749-762.
- 24 Luis Martinez, "Exclusive: Three Israeli Airstrikes against Sudan," *ABC News*, March 27, 2009, <http://blogs.abcnews.com/politicalradar/2009/03/exclusive-three.html>
- 25 ספינות משא ישראליות היו בין יעדי התקיפה של הפיראטים מאז שנת 2009. ראו למשל: Aviel Magnezi, "Zim Ship Escapes Pirate Seizure Attempt," *ynetnews*, January 2, 2011, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4007681,00.html>
גם ספינות של איראן היו יעד לתקיפות הפיראטים. על-פי הדיווחים תקפו פיראטים אוניות איראניות סמוך לחוף אפריקה שמונה פעמים בפרק זמן של חודשיים בראשית שנת 2011. ראו: "Iran Navy Thwarts Somali Pirate Attack," *Press TV*, May 18, 2011, <http://www.presstv.ir/detail/180498.html>.
- 26 המעבר מזרחה משקף גם את יכולתם של הפיראטים להרחיב את מרחב פעולתם. ראו: Lauren Ploch et al., *Piracy off the Horn of Africa* (Washington, DC: Congressional Research Service, 2011), p. 1.
- 27 Sudarsan Raghavan, "Militants Linked to al-Qaeda Emboldened in Yemen," *Washington Post*, June 13, 2011.
- 28 Clifford Krauss, "Shippers Concerned Over Possible Suez Canal Disruptions," *New York Times*, February 2, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/02/03/world/middleeast/03suez.html>.
- 29 "Egypt's Suez Canal April revenues up at \$434.6 mln," *Reuters*, May 10, 2011, <http://af.reuters.com/article/investingNews/idAFJOE74909L20110510> "Suez

- Canal Leaves Transit Fees Unchanged for 2011,” *Reuters*, March 3, 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/03/03/suezcanal-egypt-idUSLDE72213520110303>.
- Alaa Shahine and Alaric Nightingale, “Suez Canal Ships, Pipelines Were Plotters’ Targets,” *Bloomberg*, July 9, 2009, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aPJCNKXydyAc>.
- Karl Vick, “The Sinai Gas Blast: Another Reason for Israeli Anxiety over Egypt,” *Time*, February 7, 2010, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2046573,00.html>
- Isabel Kirshner and Mona el-Nagggar, “Pipeline Blast in Sinai, ראו גם את המאמר: Said to Be Sabotage, Cuts Gas Supply in Israel and Jordan,” *New York Times*, April 27, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/04/28/world/middleeast/28sinai.html>.
- “Report: Over 400 al-Qaeda Terrorists Now in Sinai,” *Jerusalem Post*, May 30, 2011, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=222824>.
- לשם השוואה, שנת 2004 הייתה שנת שיא, שבה יוצאו 3.4 מיליון חביות נפט דרך המצרים התורכיים; בשנת 2006 ירד המספר ל-2.6 מיליון חביות.
- U.S. Energy Information Administration, “World Oil Chokepoints Energy Data,” February 2011, http://www.eia.doe.gov/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Full.html
- Bulent Aliriza, “Turkey and the Crisis in the Caucasus,” *CSIS Turkey Project*, September 7, 2008, <http://csis.org/publication/turkey-and-crisis-caucasus>
- Emine Kart, “US Ship headed to Straits after Montreux deal,” *Today’s Zaman*, August 22, 2008, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detay&link=150914
- “Russia Decries U.S. Antimissile Ship’s Presence,” *Global Security Network*, June 13, 2011, http://gsn.nti.org/gsn/nw_20110613_3406.php
- 50,000 כלי שיט, מהם 5,500 מכליות דלק, עוברים דרך המצרים בכל שנה.
- U.S. Energy Information Administration, “World Oil Chokepoints Energy Data”
- “Erdogan: ‘Busy Straits Threaten Us’” *Seanews.com.tr* June 23, 2006, (emphasis added) <http://turkishmaritimenews.com/article/TURKISHSTRAITS/14263/>
- התוכנית היא לבנות אזורים למגורים ולעסקים על גדות נתיב המים, וכן שדה תעופה שלישי באיסטנבול.
- “A ‘Second Bosphorus’ to be built in Istanbul,” *Hurriyet Daily News and Economic Review*, April 27, 2011. <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=a-8220second-bosporus8221-is-to-be-built-in-istanbul-2011-04-27>
- Tuba Parlak, “‘Crazy’ Istanbul Canal is a Nabucco Rival, Academics Say,” *Hurriyet Daily News and Economic Review*, April 27, 2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=academics-see-the-8216crazy8217-canal-project-as-nabucco8217s-rival-2011-04-27>